

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.94>

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Слободенюк І.В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
та спеціальних юридичних дисциплін
Національний університет водного
господарства та природокористування,
ORCID: 0000-0003-4981-7241

Сахнюк В.В.,

старший викладач кафедри правових
природоохоронних дисциплін
Національний університет водного
господарства та природокористування,
ORCID: 0000-0001-5531-024X

Слободенюк І.В., Сахнюк В.В. Проблемні аспекти притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства.

Стаття присвячена аналізу особливостей притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства. Доведено, що криміналізація домашнього насильства є важливою з наступних причин: по-перше, з точки зору захисту прав постраждалих осіб, оскільки домашнє насильство є однією з найтяжких форм посягання на права, воно ставить під загрозу соціальні цінності, така поведінка може посягати на психічне та фізичне здоров'я, честь, гідність, статеву свободу та статеву недоторканість; по-друге, встановлення кримінальної відповідальності за такі дії є частиною міжнародних зобов'язань України; по-третє, коли домашнє насильство криміналізоване потерпілі більш схильні звертатися за допомогою до правоохоронних органів, вони мають певність, що їхні скарги будуть ретельно розглянуті, а права будуть захищені; по-четверте, криміналізація домашнього насильства сприяє запобіганню протиправної поведінки. Окрему увагу приділену значенню Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011 року у встановленні кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства та змінам внесеним до кримінального та кримінального процесуального законодавства у зв'язку з приведенням законодавства у відповідність до норм Конвенції.

Проаналізовано статистику звернень щодо домашнього насильства та кримінальних про-

ваджень, розглянутих судом. Зроблено проміжний висновок про те, що велика кількість справ закривається на етапі досудового розслідування або потерпілі часто відмовляються писати заяви про вчинення щодо них домашнього насильства.

До проблемних аспектів кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства віднесено: 1. Встановлення систематичності домашнього насильства. 2. Неefективне розслідування. 3. Віднесення домашнього насильства до справ приватного обвинувачення.

Зроблено висновок про те, що криміналізація домашнього насильства є суттєвим кроком на шляху євроінтеграції, виконання Україною міжнародних зобов'язань, забезпечення захисту жертв домашнього насильства. Враховуючи недоліки та виклики, які склалися у зв'язку з притягненням винних осіб до кримінальної відповідальності запропоновано здійснити наступні заходи: по-перше, виробити чітку судову практики у питанні встановлення систематичності як ознаки кримінального правопорушення, передбаченого статтею 126-1 КК України, по-друге, сформувавти недискримінаційне ставлення до постраждалих серед працівників правоохоронних органів та загалом сформувавти нетерпимість до будь-яких проявів домашнього насильства у суспільстві через різні освітні заходи; по-третє, виключити домашнє насильство та злочини, пов'язані з домашнім насильством із справ приватного обвинувачення.

Ключові слова: відповідальність, кримінальна відповідальність, домашнє насильство, Стамбульська конвенція.

Slobodenyuk I.V., Sakhniuk V.V. Problematic aspects of criminal prosecution for domestic violence.

The article is devoted to the analysis of the features of bringing criminal responsibility for committing domestic violence. It has been proven that the establishment of criminal responsibility for committing domestic violence is important for the following reasons: firstly, from the point of view of protecting the rights of victims, since domestic violence is one of the most serious forms of violation of rights, it endangers social values, such behavior can encroach on mental and physical health, honor, dignity, sexual freedom and sexual integrity; secondly, its establishment is part of Ukraine's international obligations; thirdly, when domestic violence is criminalized, victims are more likely to seek help from law enforcement agencies, they are certain that their complaints will be carefully considered and their rights will be protected; fourth, criminalizing domestic violence helps prevent illegal behavior. At the same time, there are still certain problematic aspects related to bringing criminal responsibility for committing domestic violence. The mentioned actualizes the research of the chosen issue.

Special attention is paid to the importance of the Convention of the Council of Europe on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena of 11.05.2011 in the establishment of criminal liability for the commission of domestic violence and the changes made to criminal and criminal procedural legislation in connection with bringing the legislation into compliance with the norms of the Convention.

The statistical information of appeals regarding domestic violence and criminal proceedings considered by the court was analyzed. The problematic aspects of criminal responsibility for committing domestic violence include: 1. Establishing the systematicity of domestic violence. 2. Inefficient investigation. 3. Attribution of domestic violence to cases of private prosecution.

It was concluded that the criminalization of domestic violence is a significant step on the way to European integration, Ukraine's fulfillment of international obligations, and protection of victims of domestic violence. Taking into account the shortcomings and challenges that have arisen in connection with bringing guilty persons to criminal responsibility, it is proposed to carry out the following measures: firstly, the development of a clear judicial practice in the matter of establishing systematicity as a sign of a criminal offense provided for in Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, secondly, the formation of a non-discriminatory attitude towards victims among law enforcement officers and, in general, the formation

of intolerance to any manifestations of domestic violence in society; third, the exclusion of domestic violence and crimes related to domestic violence from private prosecution cases.

Keywords: responsibility, criminal responsibility, domestic violence, Istanbul Convention.

Постановка проблеми. Встановлення кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства є важливим з наступних причин: по-перше, з точки зору захисту прав постраждалих осіб, оскільки домашнє насильство є однією з найтяжких форм посягання на права, воно ставить під загрозу соціальні цінності, така поведінка може посягати на психічне та фізичне здоров'я, честь, гідність, статеву свободу та статеву недоторканість; по-друге, її встановлення є частиною міжнародних зобов'язань України; по-третє, коли домашнє насильство криміналізоване потерпілі більш схильні звертатися за допомогою до правоохоронних органів, вони мають певність, що їхні скарги будуть ретельно розглянуті, а права будуть захищені; по-четверте, криміналізація домашнього насильства сприяє запобіганню протиправної поведінки. В той же час досі існують певні проблемні аспекти, що стосуються притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства. Зазначене актуалізує дослідження обраної проблематики.

Стан опрацювання. Проблемні аспекти кримінальної відповідальності за домашнє насильство вивчали такі науковці як О.О. Дудоров, О.П. Рябчинська, Є.Г. Стоматов, М.І. Хавронюк та інші. Ця тема залишається актуальною для наукового осмислення у зв'язку з наявністю проблемних аспектів та викликів у правозастосовній практиці.

Метою статті є аналіз проблемних аспектів притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення домашнього.

Виклад основного матеріалу. Ратифікувавши Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011 року (далі – Конвенція), що набрала чинності для України 01.11.2022 року, держава взяла на себе зобов'язання прийняти ефективні заходи, включаючи законодавчі, для криміналізації домашнього насильства, встановлення відповідальності та накладання ефективних, пропорційних та належних санкцій на тих, хто вчиняє таке насильство. Серед форм насильства, які мають бути криміналізовані Конвенція називає психологічне насильство, переслідування, фізичне насильство, сексуальне насильство, примусовий шлюб, каліцтво жіночих геніталій, примусовий аборт та примусова стерилізація [6].

З метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами до Кримінального кодексу України (далі – КК України) та Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) були внесені зміни. КК України доповнено наступними нормами:

по-перше, додано обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство;

по-друге, додано нові склади кримінальних правопорушень, а саме домашнє насильство, незаконне проведення абортів або стерилізації, примушування до шлюбу, сексуальне насильство.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII (далі – Закон) [12] містить норми, спрямовані на захист постраждалих від домашнього насильства. Зокрема, Закон визначає поняття домашнього насильства, передбачає заходи захисту, надає можливість видачі розпоряджень про обмеження доступу, та передбачає відповідальність за порушення цих розпоряджень. Також Закон встановлює форми домашнього насильства.

Склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 126-1 КК України передбачає вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [7].

Зазначимо, що за інформацією Нацсоцслужби, до органів поліції та соціального захисту протягом 2022 року надійшло 251 829 звернень щодо домашнього насильства, що на 11% менше порівняно з аналогічним періодом минулого року. Протягом 2022 року зареєстровано 244 381 заява і повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події, пов'язані з домашнім насильством, що на 25% менше, ніж протягом 2021 року (325 599 заяв і повідомлень). З метою негайного припинення домашнього насильства органами Національної поліції протягом 2022 року винесено 43 341 терміновий заборонний припис стосовно кривдників [1].

У 2022 році до суду надійшло 1126 кримінальних проваджень, порушених за статтею 126-1 КК України «Домашнє насильство». При цьому судом було розглянуто 1042 кримінальних провадження, у 962 випадках призначено покарання (92 %), у 291 провадженні укладено угоди про примирення та про визнання винуватості (27,9%); 61 кримінальне провадження закрито (5,9 %) [4].

З наведеної статистики можна зрозуміти, що на 217 звернень припадає лише одне криміналь-

не провадження, що може свідчити про те, що велика кількість справ закривається на етапі досудового розслідування або про те, що потерпілі часто відмовляються писати заяви про вчинення щодо них домашнього насильства.

До проблемних аспектів кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства пропонуємо віднести:

1. Встановлення систематичності домашнього насильства. Систематичність є важливою ознакою домашнього насильства як кримінального правопорушення. Її характеристика міститься у правовій позиції Верховного суду відповідно до Постанови Верховного суду від 21.12.2021 року у справі № 236/2450/20, де систематичність розглядається як повторюваність епізодів домашнього насильства протягом певного часу [10]. Систематичність як ознака складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 126-1 КК України, може бути підтверджена попереднім притягненням особи до адміністративної відповідальності не менше двох разів за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП.

О.О. Дудоров та М.І. Хавронюк вказують, що «систематичність фізичного, психологічного або економічного насильства означає вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, в результаті чого настав хоча б один із вказаних в законі наслідків» [3, с. 178]. При цьому автори підкреслюють, що не має значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в терміновому заборонному приписі, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Звісно, для доказування факт документування має значення, але не більше, ніж інші передбачені законом докази – показання потерпілих, свідків, висновки експертів тощо [3, с. 178].

Деяко по іншому встановлюють наявність системності зазначеного насильства в судовій практиці. Наприклад вчинення психологічного, фізичного та економічного насильства систематичним радять визнавати у тому разі, якщо особу кілька раз (не менше трьох) притягнуто до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї за статтею 173-2 КУпАП. Саме цей факт пропонують визнавати підставою для порушення кримінального провадження стосовно цієї особи [2]. Тобто мова йде виключно про оцінку систематичності на підставі наявності попередньо зафіксованих фактів притягнення до адміністративної відповідальності особи [13, с. 143]. Важко погодитися з такою позицією, оскільки застосування такого обмеженого підходу, на нашу думку, негативно вплине на притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства.

2. Неефективне розслідування. Зокрема, у своїх рішеннях від 2022 року ЄСПЛ констатував неефективне розслідування, що здійснюється правоохоронними органами. 22 вересня Європейський суд з прав людини прийняв рішення у справі «Івашків проти України», де вперше в історії незалежної України підтвердив позицію, що бездіяльність органів влади разом з дискримінаційним ставленням до постраждалих, применшенням завданої шкоди, порушує відразу кілька статей Конвенції [5]. Таке відношення правоохоронних органів значною мірою викликано також існуванням певних стереотипів у суспільстві, незначною кількістю освітніх програм та кампаній для підвищення обізнаності населення щодо домашнього насильства, його наслідків та способів запобігання.

3. Віднесення домашнього насильства до справ приватного обвинувачення. Відповідно до статті 55 Конвенції, Україна зобов'язалася гарантувати, що розслідування та кримінальне переслідування порушень, визначених у Конвенції, не будуть повністю залежати від повідомлення або скарги постраждалої особи. Крім того, провадження може продовжуватися, навіть якщо постраждала особа відкликає свою заяву або скаргу.

Часткове втілення цього принципу в законодавстві відбулося через Закон №2227-VIII від 6.12.2017 року. Зазначені зміни впровадились в частині 7 статті 284 Кримінального процесуального кодексу України, де передбачено, що кримінальне провадження за фактами, пов'язаними з домашнім насильством, не буде закрито у випадку відмови потерпілого (і, у визначених випадках, його представника) від обвинувачення у формі приватного обвинувачення. Це відповідає вимогам другої частини статті 55 Конвенції, яка передбачає можливість продовження розслідування у справах цього типу, навіть якщо постраждала особа відкликає свою заяву або скаргу.

Однак, залишається неімplementованою та частина статті ст. 55 Конвенції, яка вимагає, щоб провадження в таких категоріях справ не залежали від повідомлення або скарги постраждалої особи, а також положення щодо продовження провадження в інших справах, які належать до перелічених Конвенцією, але не є пов'язаними з домашнім насильством [2].

У згаданій вже нами справі «Івашків проти України» ЄСПЛ підкреслив, що Стамбульська конвенція зобов'язує держави змінити підхід до такої категорії справ, як злочини, пов'язані із домашнім насильством, та розглядати їх навіть за відсутності скарг чи заяв постраждалої. Тобто виключити їх із переліку справ приватного обвинувачення. Проте станом на сьогодні Кримінально-процесуальний кодекс України у

статті 477 визначає перелік справ, які можуть бути розпочаті лише за заявою потерпілої особи (справи приватного обвинувачення), серед них: легкі тілесні ушкодження (ст. 125 КК), побої та мордування (ст. 126 КК), домашнє насильство (ст. 126-1 КК), зґвалтування (ст. 152 КК), сексуальне насильство (ст. 153 КК) тощо. Таке віднесення злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, до категорії приватних сприяють поширенню стереотипу про те, що «це приватна справа сім'ї», що може мати наслідком продовження такого насильства та невжиття органів правопорядку належних заходів для розслідування таких кримінальних правопорушень, притягнення винних до кримінальної відповідальності, пропозицій постраждалим відкликати їх скарги тощо [5].

Висновки. Криміналізація домашнього насильства є суттєвим кроком на шляху євроінтеграції, виконання Україною міжнародних зобов'язань, забезпечення захисту жертв домашнього насильства. Однак в умовах сьогодення важливо також врахувати певні недоліки та виклики, які склалися у зв'язку з притягненням винних осіб до кримінальної відповідальності та здійснити наступні заходи: по-перше, виробити чітку судову практики у питанні встановлення систематичності як ознаки кримінального правопорушення, передбаченого статтею 126-1 КК України, по-друге, сформувати недискримінаційне ставлення до постраждалих серед працівників правоохоронних органів та загалом сформувати нетерпимість до будь-яких проявів домашнього насильства у суспільстві через різні освітні заходи; по-третє, виключити домашнє насильство та злочини, пов'язані з домашнім насильством із справ приватного обвинувачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 25 листопада – Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства щодо жінок. Уповноважений Верховної ради України з прав людини : офіційний сайт. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/en/news_details/25-listopada-mizhnarodnij-den-borotbi-za-likvidaciyu-nasilstva-shchodo-zhinok (дата звернення: 12.12.2023).
2. Домашнє насильство: прояви та відповідальність. Ватутінський міський суд Черкаської області : офіційний сайт. URL: court.gov.ua/press/general/656541/ (дата звернення: 12.12.2023).
3. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі: наук.-практ. коментар новел Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2019. 288 с.

4. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2022 рік. Судова влада України: офіційний сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (дата звернення: 12.12.2023).
5. Івашків проти України. Огляд рішення ЄСПЛ. ЮрФем: офіційний сайт. URL: <https://jurfem.com.ua/ivashkiv-proty-ukrainy/> (дата звернення: 12.03.2023).
6. Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Верховна рада України: офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 12.12.2023).
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.12.2023).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Верховна рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.12.2023 р.)
9. Мамченко Н. Домашнє насильство і примування до шлюбу планують виключити зі справ приватного обвинувачення на реалізацію Стамбульської конвенції. Судово-юридична газета. 18.03.2023 р. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/264939-domashnee-nasilie-i-prinuzhdenie-k-braku-planiruyut-isklyuchit-iz-del-chastnogo-obviniya-na-realizatsiyu-stambulskoy-konventsii-977a8f> (дата звернення: 12.12.2023).
10. Постанова Верховного суду від 21.12.2021 у справі № 236/2450/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102342476> (дата звернення: 12.12.2023).
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України №2227-VIII від 17.06.2020. Верховна рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#Text> (дата звернення: 12.12.2023).
12. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. Верховна рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 12.12.2023).
13. Рябчинська О.П., Стоматов Є.Г. Проблемні питання встановлення ознаки системності насильства при кваліфікації за ст. 126-1 КК України. Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи: матеріали круглого столу, 31 травня 2019 р. / за ред. О.П. Рябчинської. Запоріжжя: КПУ, 2019. С. 142-144.